

دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم

دانشکده علوم قرآنی میبد

پایان نامه مقطع کارشناسی ارشد

رشته علوم قرآن و حدیث

موضوع:

بررسی تطبیقی مسائل حقیقی و حقوقی زنان از

نگاه مفسران فریقین

استاد راهنما:

دکتر محمد مهدی خواجه پور

نگارنده:

معصومه رشیدی گمین

دی ماه سال ۱۳۹۸

تقدیم

پیشکش به آستان پاک و مقدس فاطمه الزهرا(س)

و...

مادرم...

که فاطمی زیست و تمام تلاشش را به کار بست و با چاشنی عشق مادرانه در هم
آمیخت و به این کمترین فاطمی زیستن را آموخت
امید که در مکتب فاطمی او شاگرد خوبی بوده باشم...

سپاس

مراتب سپاسگذاری این شاگرد کوچک را نسبت به استاد گرانقدرم، دکتر محمدمهدی
خواجه پور؛

که مرا در به ثمر رسیدن این کار پژوهشی همراهی کرده و در این مسیر چراغ راهم بودند
ابراز می‌دارم و از خداوند سبحان سلامت و شادکامی را برای ایشان خواهانم.

و سپاس از مادر و برادر عزیزم؛

که زحمات بی دریغ‌شان را نثار من کردند.

چکیده

از دیرباز مسائل زنان در منابع تفسیری و روایی مذاهب اسلامی مورد کنکاش و بحث فراوان قرار گرفته و مسائل زنان یکی از مسائلی بوده که مفسران به تفصیل به آنها پرداخته‌اند. چرا که برخی آیات قرآن کریم، در معنای ظاهری آنها، زن ستیز به نظر می‌رسند. آیاتی مانند تعدد زوجات، تنبیه بدنی زنان، ارث، دیه، قوامیت مرد، شهادت زنان و ...؛ از این رو، در این میان، بعضی از دید همگان عادلانه به نظر می‌رسد و برخی موجب بروز برداشت‌ها، نگاه‌ها و رفتارهای تبعیض‌آمیز میان زنان و مردان در خانواده یا جامعه شده است. از آنجا که تاکنون پژوهشی مستقل در باب زنان که هر جنبه‌ای از مسائل آنان، چه مسائل حقیقی و چه مسائل حقوقی، را در نظر بگیرد انجام نشده بود، در همین راستا، پژوهش پیش‌رو، با هدف "بررسی تطبیقی مسائل حقیقی و حقوقی زنان از نگاه مفسران فریقین" انجام شد. در این پژوهش، نصوص اصلی اسلام را بررسی کرده و نظر مفسران فریقین را در تفسیر قرآن درباره مسائل حقیقی و حقوقی زنان در معرض فهم و درک قرار داده شد تا نظر اسلام، درباره احکام، حقوق و وظایف زنان، دریافته شود. همچنین دیدگاه‌های مفسران فریقین را با رویکردی به مسائل زنان و با توجه به آیات قرآن کریم مورد کنکاش قرار داده است. در اینجا، تحقیق، وارد حوزه فقهی مسائل مربوطه نشده و تنها آرای مفسران را به صورت تطبیقی ارائه داده است. در این پژوهش ابتدا به بحث شخصیت حقیقی زنان پرداخته شد چرا که بررسی مسائل حقوقی انسان‌ها، بدون بررسی ابعاد مختلف شخصیت حقیقی آنها محلی از اعراب ندارد. سپس دیدگاه ایشان در مورد شخصیت حقوقی زن مورد بررسی قرار گرفته است. از آنجایی که هدف پژوهش مقایسه دیدگاه مفسران اهل سنت و اهل تشیع نبوده و تنها کنار هم قرار دادن و ارائه نظرات مفسران بوده، لذا تاکید بر نقاط اختلاف و تناقضات نیست و از نقل‌گزینی گفتار ایشان امتناع کرده و نظرات همه به صورت گزارش مانند نقل شده است. روش تحقیق در این نوشتار از جهت نگرش، مسئله محور، و از جهت راهبرد توصیفی و تطبیقی و از جهت جمع‌آوری اطلاعات، کتابخانه‌ای است.

کلمات کلیدی: اسلام، مفسران فریقین، شخصیت، زن، زنان، حقوق.

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات تحقیق.....	۲
۱-۱ طرح تحقیق.....	۲
۱-۱-۱ بیان مسئله.....	۲
۱-۱-۲ پیشینه تحقیق.....	۳
۱-۱-۳ ضرورت و اهمیت تحقیق.....	۵
۱-۱-۴ اهداف و کاربردها.....	۶
۱-۱-۵ سوال‌های تحقیق.....	۷
۱-۱-۶ فرضیه‌های تحقیق.....	۷
۱-۱-۷ روش تحقیق.....	۸
۱-۱-۸ ساختار تحقیق.....	۸
۲-۱ مفاهیم.....	۹
۱-۲-۱ حق.....	۹
۲-۲-۱ شخصیت.....	۹
۱-۲-۲-۱ شخصیت حقیقی در اصطلاح.....	۱۰
۲-۲-۲-۱ شخصیت حقوقی در اصطلاح.....	۱۱
۳-۲-۱ فریقین.....	۱۱
فصل دوم: شخصیت حقیقی زنان از نگاه مفسران فریقین.....	۱۴
۱-۲ شخصیت حقیقی زن از نگاه اجمالی.....	۱۴
۲-۲ شخصیت حقیقی زن از نگاه تفصیلی.....	۱۹
۱-۲-۲ منشاء آفرینش زن و بررسی آرای مفسرین در زمینه خلقت حوا.....	۱۹
۲-۲-۲ بررسی روایات آفرینش زن از دنده چپ مرد و تناقض این روایات با یکدیگر.....	۲۳
۳-۲-۲ بررسی روایات نقصان عقل از نگاه فریقین.....	۳۱
۴-۲-۲ بررسی روایات نقصان ایمان از نگاه فریقین.....	۴۴
۱-۴-۲-۲ سنخیت روحی زن با عوالم لطیف.....	۴۷
۲-۴-۲-۲ برابری زن و مرد در عبادت و در رسیدن به مقام کمال.....	۵۱
فصل سوم: شخصیت حقوقی زنان از نگاه مفسران فریقین.....	۵۵

- ۱-۳ حقوق طبیعی ۵۶
- ۱-۱-۳ تفاوت تکوینی زن و مرد ۵۶
- ۲-۱-۳ حق حیات ۵۷
- ۱-۲-۱-۳ تعریف حق حیات ۵۸
- ۲-۲-۱-۳ جایگاه حق حیات در نظام حقوقی اسلام ۶۰
- ۳-۲-۱-۳ حیات بالاترین موهبت الهی به انسان ۶۱
- ۴-۲-۱-۳ اسلام و حق حیات زنان ۶۲
- ۵-۲-۱-۳ زنده به گور کردن دختران ۶۳
- ۳-۱-۳ حق کرامت ۶۸
- ۱-۳-۱-۳ تعریف کرامت ۶۸
- ۲-۳-۱-۳ برابری زن با مرد در کرامت حقوقی ۶۹
- ۳-۳-۱-۳ کرامت زنان ۷۰
- ۴-۱-۳ حق مساوات ۹۴
- ۱-۴-۱-۳ مساوات زن و مرد در انسانیت و فضائل انسانی ۹۴
- ۲-۴-۱-۳ مساوات در برابر قانون ۱۰۳
- ۵-۱-۳ حق آزادی ۱۰۷
- ۱-۵-۱-۳ تعریف آزادی ۱۰۷
- ۲-۵-۱-۳ آزادی عقیده ۱۰۹
- ۳-۵-۱-۳ آزادی اندیشه ۱۱۹
- ۴-۵-۱-۳ آزادی بیان ۱۲۴
- ۶-۱-۳ حق تعلیم و تربیت ۱۲۶
- ۱-۶-۱-۳ دانش پژوهی زن و اجازه شوهر ۱۳۱
- ۲-۳ حقوق جعلی و قراردادی ۱۳۴
- ۱-۲-۳ حقوق مالی ۱۳۴
- ۱-۱-۲-۳ اشتغال ۱۳۵
- ۲-۱-۲-۳ مالکیت کلی زنان ۱۴۲
- ۳-۱-۲-۳ ارث ۱۴۴
- ۴-۱-۲-۳ وصیت ۱۵۱
- ۵-۱-۲-۳ دیه ۱۵۴

۱۶۳	..... ۳-۲-۱-۶ نفقه
۱۶۸	..... ۳-۲-۱-۷ مهریه
۱۷۳	..... ۳-۲-۲ حقوق سیاسی
۱۷۴	..... ۳-۲-۱ حق رای
۱۷۵	..... ۳-۲-۲ بیعت
۱۷۸	..... ۳-۲-۲ جهاد
۱۸۱	..... ۳-۲-۲ امنیت
۱۸۲	..... ۳-۲-۳ حقوق اجتماعی
۱۸۳	..... ۳-۲-۱ حق ازدواج و انتخاب همسر
۱۸۷	..... ۳-۲-۲ طلاق
۱۹۵	..... ۳-۲-۳ نشوز و تنبیه بدنی زنان
۲۰۰	..... ۳-۲-۴ چندهمسری و تعدد زوجات
۲۱۰	..... ۳-۲-۵ شهادت زنان
۲۲۱	..... ۳-۲-۶ حق مسکن
۲۲۳	..... ۳-۲-۷ حجاب و پوشش زنان
۲۲۶	..... ۳-۲-۸ امر به معروف و نهی از منکر
۲۳۱	..... ۳-۳ جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۲۳۱	..... ۳-۳-۱ نتیجه‌گیری
۲۳۳	..... ۳-۳-۲ پیشنهادات
۲۳۳	..... ۳-۲-۱-۳ پیشنهادات کاربردی
۲۳۳	..... ۳-۲-۲-۲ پیشنهادهای کلی
۲۳۴	..... ۳-۲-۳-۳ پیشنهادهای برنامه‌ای
۲۳۴	..... ۳-۲-۳-۴ پیشنهادات پژوهشی
۲۳۴	..... ۳-۳-۳ موانع و مشکلات پژوهش
۲۳۵	..... منابع

فصل اول

کلیات تحقیق

۱-۱ طرح تحقیق

۱-۱-۱ بیان مسئله

یکی از مسائل مهم که همواره مورد بحث و کنکاش دانشمندان قرار گرفته است مسائل مربوط به حقوق زنان از نگاه اسلام می‌باشد. زیرا از طرفی زنان همواره به علل متعدد در جوامع مختلف مورد ستم و بی‌عدالتی واقع شده‌اند و از طرفی به علت دشمنی‌ها با اسلام این ظلم‌ها و بی‌عدالتی‌ها به اسلام نسبت داده شده است. از این رو تبیین دیدگاه اسلام در رابطه با "حقیقت" و "حقوق" زنان می‌تواند مبین این حقیقت باشد که آنچه به اسلام نسبت داده می‌شود، اتهاماتی واهی و خلاف واقع است.

حق، انواعی دارد که می‌توان از انواع آن به حقوق مالی، حقوق عینی، که کامل‌ترین آن حق مالکیت است، حقوق معنوی، که صاحب آن اختیار انتفاع انحصاری از فعالیت و فکر و ابتکار انسان را می‌دهد، حقوق مربوط به شخصیت، که به هر انسان با قطع نظر از وابستگی او به گروه خاصی، تعلق دارد و بیش‌تر از شخص انسان حمایت می‌کند تا منافع مادی او و در حقیقت این حق به حفظ ذات و عرض انسان بر می‌گردد. حقوق طبیعی، حقی است برای یک شخص که عقل آن رابطه را موجود می‌داند و مدیون را در مقابل وجدان و عقل مسئول می‌شناسد.

از جمله مسائلی که در این باره مورد سوال، شبهه افکنی و اختلاف و یا توافقات فراوان است در حوزه مسائل حقیقی، می‌توان به بحث آفرینش زنان، حکم قوامیت مردان بر زنان، بحث قدرت ایمان و عقل آنان و در حوزه مسائل حقوقی به حقوق اجتماعی، سیاسی و خانوادگی اعم از مشارکت سیاسی، نفقه و مهریه، ازدواج و طلاق و موارد دیگر اشاره کرد.

آنچه بر اهمیت بحث می‌افزاید بررسی تطبیقی دیدگاه دو فرقه اصلی اسلام یعنی شیعه و اهل سنت است؛ چرا که در برخی از مسائل میان دو گروه تفاوت‌هایی در دیدگاه‌ها و نظرات تفسیری دیده می‌شود. این تحقیق در صدد آن است که دیدگاه مفسران فریقین را نسبت به مسائل زنان اعم از مسائل حقیقی و حقوقی که از آیات قرآن استفاده می‌شود را تبیین نماید تا در نگاه اول، دیدگاه اسلام مشخص گردد و در مرحله دوم اختلاف میان فریقین روشن شود و در مرحله سوم، به نظریه جامعی در این باره رسید.

در این پژوهش، بنا بر این است که به بررسی تطبیقی تفاسیر مفسرین شیعه و اهل سنت دست زده شود و در این میان برای نتیجه‌گیری واضح‌تر، به تبیین عرفی میان آیات و روایات مشهور از دیدگاه مفسران فریقین و آشکارسازی اصول شریعت اسلام در این باب و رفع شبهات اقدام شود. در این میان سوالات متعددی ذهن را به خود مشغول می‌دارد که از آن میان می‌توان به اینکه چقدر اختلاف میان آراء مفسران وجود دارد و دلیل آن چه می‌تواند باشد؟ کدامیک معتبرتر بوده و شرح صحیح تری از آموزه‌های قرآن ارائه می‌دهند؟ روایات تا چه اندازه می‌توانند به درک و دریافت مقصود اصلی آیات کمک کنند؟ اشاره کرد.

در پاسخ می‌توان گفت، نقش احادیث برای دستیابی به راه حل‌هایی که قرآن کریم برای مشکلات خرد و کلان جوامع امروزی ارائه می‌دهد، استفاده از حدیث انکار ناپذیر است.^۱ بخصوص آنجا که به درستی معنای دریافت شده و به تبع آن تفسیر ارائه شده از اندیشمندان و عالمان دینی و یا اختلافات میان این تفاسیر، تشکیک وجود دارد.

در نتیجه، تصمیم بر آن شد که در نتیجه‌گیری و جمع‌بندی از مباحث، از روایات به عنوان مفسر و مبین قرآن نیز کمک بگیریم. در این راستا از دیگر منابع حقوق اسلامی که می‌توان به اجماع و عقل هم اشاره کرد، کمک گرفته شده.

۱-۲-۱ پیشینه تحقیق

بررسی‌های صورت گرفته حاکی از آن است که تاکنون پژوهشی مستقل با این عنوان که به صورت جامع به این مبحث پرداخته باشد، صورت نگرفته است؛ هر چند به صورت مجزا در بعضی از مقالات مورد بحث و دقت قرار گرفته است؛ که به برخی از آنها اشاره می‌شود:

کتاب‌ها:

«حقوق زن از دیدگاه قرآن کریم (مقایسه حقوق زن در اسلام و غرب)» نوشته محمد بیستونی (۱۳۳۷) که به نوشته آیت‌الله مکارم شیرازی در ابتدای کتاب مذکور: ابتکاری به خرج رفته و تفسیرنمونه را به صورت فشرده و خلاصه به سبکی تازه و به گونه‌ای که برای جوانان قابل استفاده باشد، در آورده. و به تفسیر موضوعی و زنجیره‌ای یعنی تفسیر قرآن با قرآن دست‌زده است. خود محقق هدف از این تالیف را اثبات تحلیلی عقلانیت و حقانیت نگرش اسلام نسبت به حقوق زنان و آزادی‌های زنان و غیر معقول و باطل بودن تفکرات غربی در این رابطه عنوان می‌کند.

^۱ توحیدی، مریم، نگاهی به شخصیت حقیقی زن از منظر آیات و روایات، ۸.

مقالات:

«نگاهی به شخصیت حقیقی زن از منظر آیات و روایات» از مریم توحیدی که پژوهشی کیفی و تحلیلی انجام شده. و در نهایت به این نتیجه می‌رسد که "روایاتی که در مذمت و نکوهش زنان وارد شده‌اند، بفرض قوت سند، از نظر محتوا با نص آیات، سیره معصومان(ص)، سایر روایات و... معارض و در نتیجه نامقبول هستند".

«جوامع روایی فریقین و گزاره نقصان ایمان زنان» از محمدحسین ناظمی اشنی و مهدی گلستانی مردانی (۱۳۹۵) که کوشیده‌اند علاوه بر گونه‌شناسی روایات کاستی ایمان زنان، به اعتبارسنجی سندی و مصدري آنها بپردازد که در نهایت اعتبار نسبی اسناد و مصادر آن مورد تایید قرار گرفت.

"نگاهی نو به روایات آفرینش زن از دنده چپ مرد" که به دست غلامحسین اعرابی (۱۳۸۷) مورد تحقیق و ارائه قرار گرفته است. "اعرابی" که در این مقاله روایات و اقوال مختلف را مورد بررسی قرار داده است؛ معتقد است: «در منابع روایی و تفسیری شیعه و سنی گزارش‌هایی مبنی بر آفرینش حواء از دنده چپ آدم یا خلقت زن از دنده چپ مرد نقل شده است. در این روایات برخی از احکام فقهی مثل شهادت زن، ارث، شناخت انوثیت یا رجولیت خنثی، طلاق، حجاب و جز آنها نیز بر اساس نحوه خاص خلقت زن توجیه شده است. همچنین برخی از فقها در توجیه بعضی از احکام فقهی مربوط به زن به مضمون این روایات استناد کرده‌اند. گرچه خلقت حواء از آدم به نحوه آفرینش از سلول حیاتی از نظر عقلی و علمی امتناعی ندارد؛ اما اثبات آن و انتساب به شارع مقدس دلیلی ندارد. به نظر می‌رسد این گزارش‌ها منشأ اسراییلی دارد و با توجه به ناسازگاری درونی و بیرونی آنها نمی‌توان به استناد آنها احکام ویژه‌ای را برای زن اثبات کرد».

علی جانی (۱۳۸۹) مقاله‌ای با عنوان "بررسی تطبیقی قوامیت و تنبیه زنان در تفاسیر فریقین" تالیف کرده که در آن به طور مشخص به بررسی آراء مفسران ذیل آیه ۳۴ سوره مبارکه نساء می‌پردازد. محقق در این پژوهش با ورود به منابع تفسیری مهم شیعی و سنی و بررسی روایات رسیده در خصوص این‌آیه، به تبیین ماهیت این دو امر پرداخته و در پایان روشن می‌کند که آنچه برخی مراجعان یا خوانندگان و شنوندگان در مرحله اول برداشت کرده‌اند، با آنچه مورد نظر خود قرآن و سنت اهل عصمت(ع) است، بسیار متفاوت بوده و واقعیت قرآنی و وحیانی در این مورد غیر از تصور بشری است.

همچنین همین نویسنده، با همکاری قدسی (۱۳۹۵) مقاله‌ای منتشر کرده با عنوان "فلسفه عده طلاق از منظر مفسران فریقین" که در آن به دنبال تبیین حکمت عده طلاق و چرایی ضرورت آن برای زنان و علت عدم نیاز برخی زنان به نگهداری این عده پس از اجرای حکم طلاق، با استفاده از دیدگاه‌های تفسیری مفسران فریقین می‌پردازد. این پژوهش، ضمن پاسخ به سوال‌های مربوطه، به این نتیجه می‌رسد که عده طلاق در جای خود، مطابق با اصول اخلاق اجتماعی بوده و یک آموزه حقیقی است و اعتباری نیست.

احمدیان (۱۳۹۷) مقاله‌ای نوشته است با عنوان "مطالعه تطبیقی رابطه تمکین با نفقه در فقه فریقین" که در آن به بیان چگونگی ارتباط بین تمکین با نفقه و مبانی آن در فقه فریقین می‌پردازد.

۱-۱-۳ ضرورت و اهمیت تحقیق

در میان مباحث دینی و حقوقی در جهان امروز، چه در میان امت مسلمان و چه در میان مباحثات جهانی، مسئله زنان هم به لحاظ شخصیت حقیقی و هم به لحاظ حقوقی، از پرچالش‌ترین مباحث به شمار می‌رود. از نشانه‌های این گویه می‌توان به جنبش‌های حمایت از حقوق زنان که به جنبش‌های فمینیستی مشهور است و یا هجمه‌های گسترده‌ای که به معارف دینی در حوزه زن بخصوص معارف شریعت اسلام و حتی تلاش‌هایی که اندیشمندان مسلمان همچون شهید مطهری در تبیین دیدگاه اسلام ناب در مورد زن و زدودن تهمت‌های ناروا به اندیشه‌ها و احکام اسلامی در این خصوص، وارد شده یا واکنش‌های یهودیت و مسیحیت در جهان امروز که به صورت آشکاری شریعت ناب پیامبران الهی را تحریف کرده بخصوص در مورد احکام اصیلی همچون حجاب که در این ادیان مورد توجه بوده نام برد.

در خصوص شریعت اسلام، به طور واضح‌تری این مباحثات فراوان و ملموس است که از دلایل آنکه به حوزه مطالعاتی پژوهش حاضر مربوط است، آیات و روایاتی است که در مورد زنان وجود دارد و برداشت‌های گاهاً نادرست و تعارضاتی که در میان لفظ ظاهری خود آنها مشهود است و موجب کینه‌ها و دلسردی و دلزدگی‌های فراوانی شده‌اند، می‌توان نام برد.

مسائل مربوط به زنان، از منظر قرآن کریم که اولین منبع رجوعی مسلمانان است، به راحتی قابل بررسی است. لذا تبیین اشتراکات و افتراقات مذاهب اسلامی از راه بررسی اندیشه مفسران این مرجع لایتغیر شریعت اسلام، می‌تواند به درک هر چه بیشتر مسائل حوزه اسلامی کمک ویژه‌ای کند و منجر به شناخت وسیع‌تری از نگرش اسلام به عنوان یک تفکر، نسبت به مسائل زنان خواهد شد.

با توجه به کم توجهی به مسائل زنان و سوء استفاده دشمنان از این موضوع، ضرورت دارد تحقیقی در این باره انجام گیرد تا اثبات شود، این اتهامات به اسلام وارد نمی‌شود. و همچنین با توجه به عدم انجام پژوهشی کامل و جامع که تمامی مسائل حقیقی و حقوقی زنان در آن به صورت تطبیقی میان فریقین مورد بررسی قرار گرفته باشد، اهمیت پژوهش در این زمینه روشن می‌گردد.

شناخت شخصیت زن از دیدگاه قرآن و روایات در عصر کنونی، به دلایلی چند، حائز اهمیت است. بی‌تردید زن در طول تاریخ گرفتار ظلم مضاعف بوده است و در پرتو آگاهی‌های بشر پرسش‌هایی فراروی جوامع قرار گرفته است که جایگاه واقعی زنان کدام است؟ حقوق از دست رفته زنان را چگونه می‌توان استیفا کرد؟ و سوالات بی‌شمار دیگری که به اندازه گستردگی تمامی مسائل انسانی می‌تواند به ذهن خطور کند. در این راستا می‌توان با جامع‌نگری و با تکیه بر شریعت به معرفی شخصیت زن دست یازید و در عصری که به جاهلیت مدرن موسوم گشته است، جامعه زنان را از ثمرات فرهنگ دینی بهره‌مند نمود.^۱

سخن گفتن درباره مسائل زنان، پیش از هر چیز مستلزم شناخت ابعاد شخصیت حقیقی و حقوقی زنان و مفروضه‌های اساسی مربوط به آن است. با توجه به اینکه هدف اصلی این پژوهش فراهم کردن زمینه برای ارائه نظریه و تصویب قوانین عادلانه در رابطه با زنان در جامعه و نهادهای انتظامی و قضایی با رویکرد اسلامی است، اتخاذ موضعی مشخص درباره مفروضه‌های اساسی مربوط به شخصیت حقیقی و حقوقی زنان، نه تنها لازم و ضروری می‌باشد، بلکه امری اجتناب ناپذیر است.

بی‌گمان مسائل مربوط به زنان، از موضوعاتی است که به ویژه در دهه‌های اخیر بسیار مورد توجه قرار گرفته و متفکران و اندیشمندان و پژوهشگران زیادی در این باره قلم رانده‌اند اما متأسفانه هرکدام از این آثار در مورد حوزه خاصی از مسائل زنان به کندوکاو پرداخته‌اند. در اینجا لزوم پرداختن به مسائل زنان چه از حیث حقیقی و چه از حیث حقوقی و با تطبیق نگرش اندیشمندان مذاهب اسلامی بسیار احساس می‌شود.

۱-۱-۴ اهداف و کاربردها

هدف کلی پژوهش حاضر، تبیین دیدگاه اسلام در رابطه با مسائل زنان در نگاه مفسران فریقین می‌باشد. برای رسیدن به این هدف کلی، اهداف فرعی ذیل مد نظر است:

^۱ مهدوی راد، محمدعلی؛ فتیحه فتاحی زاده، «مبانی شخصیت زن از دیدگاه اسلام»، تهران، دانشگاه الزهرا (س)، شماره ۴۰، ۱۳۸۰ش. ۱۳۸۰.

۱. تبیین مسائل حقیقی زنان در نگاه قرآن به عنوان مبنایی برای تبیین درست مسائل حقوقی آنان
۲. تبیین مسائل حقیقی زنان در نگاه مفسران فریقین
۳. تبیین مسائل حقوقی زنان با تاکید بر نقش آنها در خانواده و جامعه
۴. تبیین حقوق طبیعی و حقوق جعلی و قراردادی زنان در نگاه مفسران فریقین

۱-۱-۵ سوال‌های تحقیق

پرسش اصلی پژوهش آن است که بر اساس آموزه‌های دینی و آرای مفسران فریقین، چه موضعی نسبت به مفروضه‌های اساسی مربوط به شخصیت زنان، می‌توان اتخاذ کرد؟ و دیدگاه کلی مفسران فریقین درباره مسائل حقیقی و حقوقی زنان چیست؟

سوال فرعی ۱- مسائل حقیقی شامل چه مسائلی می‌شود؟

سوال فرعی ۲- مسائل حقوقی شامل چه مسائلی می‌شود؟

فرضیه اصلی: دیدگاه کلی مفسران فریقین درباره مسائل حقیقی و حقوقی زنان به هم نزدیک است؛ هر چند اختلافاتی اندک میان آنها وجود دارد.

فرضیه فرعی ۱- مسائل حقیقی شامل مسائلی مانند آفرینش، نقصان عقل و ایمان و اموری از این قبیل می‌شود.

فرضیه فرعی ۲- مسائل حقوقی شامل مسائلی مانند مهریه، عده، ارث، تنبیه، تعدد زوجات و نفقه ... می‌شود.

۱-۱-۶ فرضیه‌های تحقیق

فرضیه اصلی: دیدگاه کلی مفسران فریقین درباره مسائل حقیقی و حقوقی زنان به هم نزدیک است هر چند اختلافاتی اندک میان آنها وجود دارد.

فرضیه فرعی ۱- مسائل حقیقی شامل مسائلی مانند آفرینش، نقصان عقل و ایمان و اموری از این قبیل می‌شود.

فرضیه فرعی ۲- مسائل حقوقی شامل مسائلی مانند مهریه، عده، ارث، تنبیه، تعدد زوجات و نفقه می‌شود.

۱-۱-۷ روش تحقیق

با توجه به اینکه در این پژوهش در حوزه دین به مطالعه ماهیت شخصیت زنان پرداخته شده است، با استفاده از روش کتابخانه‌ای به منابع موجود مراجعه شده، دیدگاه نظریه پردازان مسائل زنان و مفسران فریقین را درباره ماهیت شخصیت حقیقی و حقوقی زنان و مفروضه‌های مربوط به آن به دست آورده و حاصل آن، ارائه شده است. روش و روی آورد پژوهش حاضر، توصیفی و تطبیقی بوده و روش گردآوری اطلاعات و داده‌ها کتابخانه‌ای (اسنادی) خواهد بود. همچنین با توجه به پایگاه‌های علمی پژوهش می‌توان ادعا کرد که برای شناخت طبیعت خلقت و ماهیت شخصیت زنان و حقوق آنان، می‌توان از متون دینی (روش نقلی) استفاده کرد.

آنجایی که برای کمک به درک تفسیر درست آیات، لازم است از روایات کمک گرفته شود، با کنار گذاشتن نقد و بررسی تفصیلی بحث قوت و ضعف سند، از آنجایی که روایات بررسی شده از مشهورترین روایات هستند، با نادیده گرفتن امکان ضعف روایات، در آغاز، به جمع عرفی میان تفاسیر اقدام شد، سپس با فرض امکان ناپذیری جمع عرفی، با کمک ملاک‌های ترجیح و روایات، جمع‌بندی صورت گرفت.

۱-۱-۸ ساختار تحقیق

در پژوهش حاضر که با موضوع "بررسی تطبیقی مسائل حقیقی و حقوقی زنان از نگاه مفسران فریقین" انجام شده است:

فصل اول پژوهش، کلیات پژوهش و مفاهیم را به خود اختصاص داده است.

در فصل دوم پژوهش به بررسی مسائل حقیقی زنان پرداخته و مسائلی همچون آفرینش زن و نقصان ایمان و عقل زنان مورد بررسی قرار گرفته است.

فصل سوم که به حوزه حقوقی زنان اختصاص دارد، به مباحث حقوق طبیعی و حقوق جعلی و قراردادی ورود کرده که در بحث حقوق طبیعی، به حق حیات، حق کرامت، حق مساوات و حق تعلیم و تربیت پرداخته و در بحث حقوق جعلی و قراردادی، به مباحثی همچون حقوق مالی، حقوق سیاسی، حقوق اجتماعی و سایر موضوعات مرتبط پرداخته شده است. در نهایت، با توجه به اطلاعات به دست آمده از موضوع نتیجه‌گیری کلی به عمل آمده و در انتها منابعی که پژوهش به آنها استناد کرده، گزارش شده‌اند.

۲-۱ مفاهیم

۱-۲-۱ حق

حق از نظر لغوی: حق در لغت به معنای مطابقت و موافقت است، مطابقت با مقتضای حکمت یا مطابقت اعتقاد، قول یا فعل، واقع و نفس الامر^۱. همچنین حق نقیض باطل^۲ ضلال و غی است و به معنای موجود ثابت و صادق به کار رفته است^۳. به نظر می‌رسد بازگشت همه معانی و استعالات واژه حق ثبوت و مطابقت با واقع است، و این قید در معنای آن اخذ شده است^۴.

حق از نظر اصطلاحی: حقوق (جمع حق)، مجموعه مقرراتی است که در زمان معین بر جامعه‌ای حکومت می‌کند. تا آنجا که تاریخ به یاد دارد، انسان همواره در بند این گونه الزام‌ها بوده است^۵.

از نظر فقهی: حق در اصطلاح فقیهان معانی متفاوتی یافته، گاه در تقابل با ملک، گاه در تقابل با حکم به کار رفته است؛ اما شاید بهترین تعریفی که از سوی فقیهان می‌توان ارائه داد، آن است که حق نوعی سلطنت و ملکیت و مرتبه ضعیفی از آن است که از سوی شارع یا عقلاً جعل شده است^۶.

برخی نیز گفته‌اند که دانش قانون را حقوق می‌گویند که منظور همان علم حقوق است^۷. بنابراین، حقوق مجموعه قواعد، نظام‌ها و مقرراتی است که برای تنظیم روابط افراد و استقرار نظم وضع گردیده و دارای ضمانت اجرایی کافی و مؤثر است^۸.

۲-۲-۱ شخصیت

شخصیت در لغت: از لحاظ لغوی تعریف واژه شخصیت در لغت‌نامه دهخدا اینگونه آمده: شرافت، رفعت، بزرگواری، مرتبه و درجه. (به نقل از ناظم الاطباء) صاحب وجودی، وجود، منش. در اصطلاح روانشناسی، شخصیت یا منش عبارت از مجموع نفسانیات (احساسات، افکار، عواطف و...) است^۱.

^۱ راغب اصفهانی، حسین بن محمد، «المفردات فی غریب القرآن»، تهران، دفتر نشر کتاب، ۱۴۰۴ق. ۲۴۶.

^۲ فراهیدی، خلیل بن احمد، «کتاب العین»، قم، اسوه، ۱۳۸۳، ج ۶/۳؛ فیومی، احمد بن محمد، «المصباح المنیر»، قاهره، محمدعلی صبیح و اولاده، بی تا. ۱۴۳/۲؛ ابن منظور، محمد بن مکرم، «لسان العرب»، قم، نشر ادب الحوزه، ۱۴۰۵ق. ۴۹/۱۰.

^۳ ابن اثیر، النهایه فی غریب الحدیث و الاثر، قم، اسماعیلیان، ۱۳۶۷، ۴۱۳/۱.

^۴ مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۶۰ش. ۲۶۱/۲.

^۵ کاتوزیان، ناصر، «حقوق مدنی خانواده، نکاح، طلاق و روابط زن و شوهر»، ص ۳۲.

^۶ مشکینی اردبیلی، علی، مصطلحات الفقه، قم، دارالحدیث، سازمان چاپ و نشر، ۱۳۹۲ش. ۲۱۴-۲۱۳.

^۷ جعفری لنگرودی، ۱۳۷۶: ۱۴.

^۸ مهرپور، حسین، «حقوق بشر در اسناد بین المللی و موضع جمهوری اسلامی ایران»، تهران، انتشارات اطلاعات، ۱۳۷۴ش. ۳۶.

شخصیت در اصطلاح: (شخصیت) مصدر جعلی از (شخص) است و شخصی عضو اجتماعی است که بتواند در جامعه صاحب حق و تکلیف شود. و شخصیت نیز به شایستگی شخص برای دارا شدن حق و تکلیف اطلاق می‌گردد. در فقه از شخص به مکلف تعبیر می‌شود و هر چند غیر از مکلف کسانی هستند که دارای حق می‌شوند تکلیف ندارند^۱. شخص در حقوق به دو قسم حقیقی و حقوقی تقسیم می‌شود.

شخصیت از نظر فقهی: شخصیت عبارت است از نوعی وصف و شایستگی برخوردار از یک سلسله حقوق و تکالیف. این وصف که در کلمات فقها از آن به «اهلیت» تعبیر می‌شود، اگر ذاتی و همزاد و ملازم با شخص و جدایی‌ناپذیر از او باشد، شخصیت حقیقی یا طبیعی و عادی نامیده می‌شود و دارنده آن اهلیت را "شخص حقیقی" گویند که تنها مصداق آن انسان برخوردار از حیات مستقل - نه جنینی - است؛ اما اگر این شایستگی وصف ذاتی شخص نباشد، بلکه شرعاً یا عقلاً آن را برای موجود یا موضوعی اعتبار کرده باشند و در نتیجه قابلیت سلب از آن موجود یا موضوع را داشته باشد، آن را "شخصیت حقوقی" یا معنوی و اخلاقی و دارنده آن را "شخص حقوقی" می‌نامند.

۱-۲-۲-۱ شخصیت حقیقی در اصطلاح

شخصیت حقیقی به مفهوم جایگاه و مشخصات انسانی یک فرد است^۲. شخص حقیقی یا شخص طبیعی به هر یک از افراد نوع بشر گفته می‌شود. این واژه در مقابل واژه شخص حقوقی که ممکن است شخص حقوقی عمومی مانند دولت یا شخص حقوقی حقوق خصوصی مانند یک شرکت تجاری یا یک نهاد غیر تجاری باشد، قرار می‌گیرد. شخص حقیقی که شخص طبیعی هم گفته می‌شود، ویژه هر یک از آدمیان است که می‌تواند طرف حق قرار بگیرد چه آنکه از مباشرت در استیفای آن به جهت حَجَر ممنوع باشد یا نباشد. در واقع، شخصیت حقوقی نیز بنا به مصالح شخصیت حقیقی بنیانگذاری شد.

منظور از واژه حقوق در این بخش، جمع واژه حق می‌باشد نه علم حقوق. پس مختصراً حقوق طبیعی به حقوقی گفته می‌شود که برگرفته از ویژگی و طبیعت اشخاص باشد و ماهیت این حقوق نیز کاملاً طبیعی است و نیازی به تاسیس ندارد. بنابراین، اشخاص حقوقی نمی‌توانند دارای این حقوق باشند. حقوقی مانند حق پدر-فرزندی، ازدواج، حق حضانت و مانند اینها نمی‌توانند برای شخص

^۱ فرهنگ فارسی معین، ۱۳۸۴: ۵۸۴.

^۲ شفاویی، عبدالله، «احوال شخصیه در فقه و حقوق»، دوره ۱۰، شماره ۳۵، ۱۳۸۲.

^۳ توحیدی، مریم، نگاهی به شخصیت حقیقی زن از منظر آیات و روایات، ۸.

حقوقی حتی تصور شوند. مگر اینکه آنقدر دایره اعتبارات، گسترده شود که بخواهند محیطی کاملاً مجازی را برای آن قبیل اشخاص متصور باشند. چگونه می‌شود حق ازدواج را برای این قبیل اشخاص قائل شد در حالی که طرفیت در حق ازدواج، محتاج طبیعت خاصی است که شخص حقوقی دارای این طبیعت نیست. البته ممکن است در برخی نظام‌های حقوقی، حق حضانت به شخص حقوقی نیز واگذار شده؛ ولی نزدیک‌تر به واقع، آن است که تحمیل تکلیف حضانت به این قبیل اشخاص، جایز باشد و از مجرای حق، حضانت قابلیت تحمیل به این اشخاص را نداشته باشد.

۱-۲-۲-۲ شخصیت حقوقی در اصطلاح

شخصیت حقوقی به شخصیتی اعتباری و غیر حقیقی گفته می‌شود. شخصیت حقوقی شایستگی اعتباری دارا شدن حقوق و تکالیف را می‌گویند و مقابل شخصیت حقیقی است. بنابراین، شخصیت حقوقی عبارت است از صلاحیت و قابلیت که شرعاً یا عقلاً فرض و اعتبار کنند تا به موجب آن، صاحب آن صلاحیت بتواند از حقوق و تکالیفی برخوردار گردد.

در حقوق جدید شخصیت حقوقی و قانونی با پیدایش شخصیت طبیعی آغاز و با از بین رفتن شخصیت طبیعی صرف نظر از نژاد و رنگ و دین و یا هر اعتبار دیگر از میان می‌رود و اما در سازمان اجتماعی قدیم پاره‌ای از بردگان از شخصیت حقوقی محروم بوده‌اند و اما بر طبق بسیاری از قوانین، تحقق شخصیت با تولد انسانی که قادر به حیات باشد آغاز می‌گردد.

۱-۲-۳ فریقین

فریقین در لغت: فریقین یا فریقان به معنای دو فریق و دو گروه است. در لغت نامه دهخدا به معنای دو گروه یا دو فریق آمده است و گفته شده که منظور شیعه و سنی یا جن و انس است.

فریقین در اصطلاح: اسلام از دیدگاه فقهی و کلامی به مذاهب گوناگونی تقسیم شده است. که برخی از این مذاهب خود به فرقه‌های مختلف و گاه هر فرقه به انشعابات چند تقسیم می‌شود. دو مذهب اصلی اسلام، شیعه و سنی نام دارد. اصطلاح فریقین، در کتاب‌های مسلمانان، معمولاً برای اشاره به دو مذهب اصلی دین اسلام یعنی شیعه و اهل سنت استفاده می‌شود. بر همین اساس اصطلاحاتی مثل منابع یا کتاب‌های فریقین، روایات فریقین، علمای فریقین، فقهای فریقین و اعتقادات فریقین رایج شده است. برخی بر اساس حدیثی از امام عسگری (ع) گفته‌اند که کلمه جائزین نیز به همین معناست

و برای اشاره به شیعه و اهل سنت به کار می‌رود.^۱ اصطلاح فریقین گاه برای اشاره به جنیان و انسان‌ها نیز به کار رفته است.^۲

مذاهب اسلامی:

- شیعه، یکی از دو مذهب بزرگ دین اسلام است. برپایه مذهب شیعه، پیامبر اسلام(ص) به فرمان خداوند، حضرت علی(ع) را به جانشینی بلافصل خود برگزیده است. امامت از اصول اعتقادی شیعیان و وجه تمایز آنان با اهل سنت است. طبق این اصل، امام را خداوند تعیین و به واسطه پیامبر به مردم معرفی می‌کند. امروزه مذهب شیعه سه فرقه دارد: امامیه، اسماعیلیه و زیدیه. شیعه، معتقد به خلافت و امامت بلافصل علی (علیه‌السلام)، پس از وفات پیامبر اسلام (صلوات الله علیه).
- اهل سنت و جماعت، گروه (یا فرقه) عمده و اکثریت جمعیتی مسلمانان که با نام سنی و اهل تسنن نیز شناخته می‌شوند. اهل سنت شامل فرقه‌هایی است که به وجود نص بر امام و خلیفه رسول خدا(ص) معتقد نیستند و تعیین خلیفه و امام را برعهده مسلمانان و به انتخاب آنان می‌دانند. اهل سنت از نظر کلامی و فقهی به فرقه‌ها و مذاهب گوناگونی تقسیم می‌شوند. مذاهب اهل سنت از نظر فقهی عبارتند از: حنفی، پیروان ابوحنیفه؛ مالکی، پیروان مالک بن انس؛ شافعی، پیروان محمد بن ادریس شافعی؛ حنبلی، پیروان احمد بن حنبل. اهل سنت، معتقد به خلفای راشدین بعد از وفات پیامبر اسلام (صلوات الله علیه).

---

^۱ محدثی، فرهنگ غدیر، ص ۴۶۵، نشر معروف

^۲ فرهنگ معین، ج ۲، ص ۲۵۴۳